

A magyar operajátszás első fejezete, avagy kultúrtörténeti kirándulás Eszterházára

VÁRADI ÁGNES

MALINA János. *L'isola incantata, avagy Joseph Haydn és az eszterházi operajátszás.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa Kiadó, 2023. 352 p.

Hiánypótló könyvet tart a kezében az az olvasó, aki Malina János *L'isola incantata, avagy Joseph Haydn és az eszterházi operajátszás* című kötetét leemeli a könyvespolcra.¹ Az a tény, hogy 1768-ban az Esterházy család főúri birtokán, Eszterházában (ma: Fertődön) egy operaház, majd nem sokkal később egy, a korszakban egyedülállónak számító, állandó bábszínház nyitotta meg kapuit, a szakmai berkeken túl a szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthat. Még ha mindösszesen csak tizenöt operaévről is beszélhetünk, e szűk időszak alatt rögtön

---

¹ Malina János 1948-ban született Budapesten. Az ELTE matematika szakán végzett, majd zenetudományt tanult a Zeneművészeti Főiskolán. 1982–85 között a Hungaroton, 1987–1995 között az Editio Musica szerkesztője, majd főszerkesztője volt. 1996-tól a Magyar Haydn Társaság elnöke. 1998 és 2009 között a Fertődön rendezett „Haydn Eszterházában” fesztivál művészeti igazgatója volt; eközben két évig az Európai Régi Zenei Hálózat (REMA) alelnöki tisztségét is betöltötte. 2010-től két cikluson át tagja volt a Magyar Zenei Tanács elnökségének. 2009 óta kutatja a 18. század végi Eszterháza zenei és operaéletét, Haydn ottani tevékenységét. 2017-ben PhD-fokozatot szerzett az eszterházi operaévak pontos kronológiájáról írott disszertációjával. Mintegy kéttucat Eszterháza-tárgyú tudományos tanulmánya jelent meg.

két operaház működésével kell számolnunk, ugyanis az első épülete porig égett 1779-ben, ám nem sokat váratott magára a következő: egy évvel később, 1780–81-ben már a korábbi birtokán is korszerűbb és impozánsabb operaház állt a birtokon.² Az 1768 és 1790 közötti intervallumban a közel 1300 operaelőadás mellett 4000–5000 körülire tehető az egyéb műfajokban³ (báb- és színelőadás, balett, pantomim) rendezett előadások száma a „Fényes vagy Pompakedvelő” Esterházy Miklós irányította Eszterházában.⁴ A kötet ennek az időszaknak az operajátszásával ismerteti meg az olvasót.

---

² MALINA János, *L'isola incantata, avagy Joseph Haydn és az eszterházi operajátszás* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa Kiadó, 2023), 39.

³ Uo., 53.

⁴ Esterházy Miklós 1714-ben született Bécsben, 1737-ben foglalja el a másodszületti rezidenciát Süttörön (a későbbi Eszterházában), 1762-ben Pál Antal herceg halála után megörökli a hercegi címet. Ebben az évben kezdődik meg a süttöri (1766-tól eszterházi) kastély bővítése, a kertépítés, az operaház és egyéb intézmények építése. 1769-től „Pompakedvelő” Miklós a téli fél éveket Bécsben tölti, a nyári szezont Eszterházában. 1776-tól rendszeres operaévadokkal számolhatunk (ami eleinte hetente két, idővel három előadást jelent). 1784-ben a herceg befejezettnek nyilvánítja Eszterháza felépítését. Miklós herceg 1790-ben bekövetkezett halála után Esterházy Antal veszi át az eszterházi birtokot, az operaház épülete évtizedekkel később ismeretlen körülmények között megsemmisül. MALINA, *L'isola...*, 19–21.

Ismeretterjesztés és kultúrhistoriográfia

Bátor kéz és biztos szem szükségeltetik ahhoz, hogy íróként, tudósként bárki tudományos ismeretterjesztő mű megírására vállalkozzék. A tudományos munkáktól határozottan pozicionált kutatói megközelítési módo(ka)t, tézisállítást és a forrásokon alapuló bizonyíthatóságot, egzakt, tudományos nyelvet vár el a szakmai közönség. Az ismeretterjesztő művek műfaji ismérveit nem tűnik ilyen egyszerűnek összegezni. Itt a kijelölhető műfaji kritériumok igencsak tág határok között mozoghatnak, mégis érdemes hangsúlyoznunk azt a narratívaképző szerzői intenciót, amely – a nagy összefüggések felfedezésének olvasói elvárását kielégítendő – erősen meghatározza a szövegalkítást. Ehhez olyan szövegbázis működtetése szükséges, amelyben a laikus olvasó is jól eligazodik, vagyis sem a téma elbeszélhetősége kapcsán nem merül fel kétely, sem a konzekvensen felépített narráció nem szenved csorbát, miközben a szöveg tudományosan megalapozott és bizonyított tények ismertetésére, új kutatások bemutatására vállalkozik.⁵ Nem vitathatjuk, hogy egy kultúrtörténeti munka interdiszciplináris adottságai révén jól illeszthető az ismeretterjesztő művek körébe, annak elfogadásával, hogy ez esetben le kell mondanunk a források teljeskörű feldolgozásáról. Ez azonban szerzői szabadságot is eredményezhet a koncepcióalakításban. Összességében a műfaj adta keret mesteri balanszírozást igényel a témakezelés, a szövegbázis működtetése és a befogadói elvárások között.

Malina János kötete kultúrhistoriográfiai, opera- és zenetörténeti munka, azzal kiegészítve,

szítve, hogy a mű háttereként meg kell említenünk a szerző *Az 1776 és 1790 közötti eszterházi operaévadok kronológiája* címmel 2017-ben publikált PhD-dolgozatát.⁶ Az *Előszó*ban megfogalmazott írói állásfoglalás szerint jelen kötet egyfajta átmenet a tudományos szakkönyv és az ismeretterjesztő munka között:

„Könyvem nem tudományos munka: a mérhetetlenül szép és izgalmas tárgya iránt érdeklődő nagyközönség igényeit tartja szem előtt. (...) Ugyanakkor ez a könyv két tekintetben is tudományos igényű. Egyfelől szándékom szerint csak is olyan állításokat kockáztatok meg benne, amelynek igazságáról meggyőződtem. Másfelől pedig elég sok új kutatási eredményt tartalmaz, köztük olyanokat is, amelyek sem tudományos közleményben, sem más formában nem láttak még napvilágot.”⁷

A Rózsavölgyi és Társa Kiadó által megjelentett mű – méltán az igényes könyveiről ismert kiadóhoz – tekintélyes munkának tekinthető már akkor is, mikor először belelapoz az olvasó. Manapság ritkán látott keménykötés, finom papír (Holmen Book 2,0 volumenezált változat) és háromszáz oldal terjedelmű. Hiánypótló munkaként aposztrofáltuk a művet az előzőekben, még ha – ahogy az *Előszóból* megtudhatjuk – a Haydn-kutatás részeként vagy kimondottan Haydn és az Esterházy család vonatkozásában az 1950-es évektől kezdődően időről-időre napvilágot is látott egy-egy jelentősebb munka, így az európai zenetörténészek által is méltatott Haydn-szakértők, Somfai László és Horányi Mátyás egy-egy releváns, tudományos igénnyel meg-

⁵ Mindazonáltal mérvadó tudományos ismeretterjesztő munkák sorát ismerjük a 20. század utolsó két évtizedéből: gondoljunk Stephen Hawking *Az idő rövid története* (1988) vagy Simonyi Károly *A fizika kultúrtörténete* (1986) című munkáira.

⁶ Malina János 2017-ben a Liszt Ferenc Zene-művészeti Egyetem Doktori Iskolájában szerzte meg a PhD doktori címét.

⁷ MALINA, *L'isola...*, 9.

írt műve.⁸ De Malina János évtizedek alatt folyóiratokban publikált, mintegy két tucat írásáról, tanulmányáról sem szabad megfeledkeznünk: a szerző 2009 óta kutatja a 18. századi eszterházi zenei és operaéletet és ennek keretében Joseph Haydn zeneszerzői és operakarmesteri működését.

Mindenesetre az, hogy a Rózsavölgyi és Társa Kiadó jegyzi a könyvet, ki is jelöli azon érdeklődők körét, akik értően bólintanak a borító láttán: a klasszikus zenéért lelkesedők előtt valamilyen mértékben ismert Joseph Haydn Esterházy „Fényes” Miklós gróf eszterházi birtokán betöltött szerepe,⁹ a zeneszerző magyar kötődése. Ám a főcím – *L’isola incantata* (magyarul: *Elvarázsolt sziget*) – az *Előszó*ban olvasható kultúrtörténeti kontextusban nyeri el jelentését: a kortársak nevezik így az Esterházy főúri birtokot a Goethe kitalálta tündérbirodalom mellett.¹⁰

⁸ Somfai László (1934) zenetörténész, egyetemi tanár. 1960-ban Bartha Dénessel közösen jegyzi a *Haydn als Opernkapellmeister* című könyvet, majd 1966-ban megjelenteti a *Joseph Haydn élete képekben és dokumentumokban*, 1979-ben pedig a *Joseph Haydn zongoraszónátái* című munkákat. Horányi Mátyás (1928–1995) irodalomtörténész és hispanista, több tanulmánya és egy jelentős műve foglalkozik az Esterházy-birtok művészeti életével. *Az Esterházy-opera: Adalékok Eszterháza és Kismarton zene- és színháztörténetéhez* (1957), illetve *Esterházy-vigasságok: Monográfia* című műve 1959-ben jelenik meg magyarul, majd 1962-ben Londonban, angol nyelven. Ezek a művek, jóllehet meghatározó jelentőségűek a témát tekintve, csak szakmai körökben váltak ismertté.

⁹ A kötetben a szerző tematizálja Joseph Haydn és Eszterháza kapcsolatát. A fejezet címe: *Joseph Haydn és Eszterháza* (68–86.).

¹⁰ Johann Wolfgang Goethe az 1812-ben megjelent *Költészet és valóság* című önéletrajzának első kötetében nevezi így az Esterházy főúri birtokot.

Eszterháza – ahogy ezt a kötetből megtudhatjuk – 1766-tól kezdődően jelöli az Esterházy Miklós¹¹ által megálmodott „magyarok gyönyörűségét, a magyar paradicsomot”.¹² Valódi szerepe a grófi család egyéb birtokai – a tekintélyesebb kastély (Kismarton), a palota (Bécs) és a vár (Fraknó) – kontextusában válik igazán érthetővé: az eszterházi nyári rezidencia a kor szokásai szerint,¹³ vagyis a rokokó ízlés, módi mintájára lesz „Vénusz szigetévé, azaz a boldogság és a szerelem szigetévé”.¹⁴ Hogy megértsük e birtokon folyó élet nagyszerűségét, és képet kapjunk az ott zajló ünnepekről, vigasságokról, szórakozási és szórakoztatási lehetőségekről, a könyv elején található hetven oldalas első részt, *A háttér* címűt érdemes végigolvasnunk. Így a kastély átalakításának fázisai, a kertépítés sajátosságai mellett megismerhetjük a valódi kuriózumként megjelenő operaházat (sokszor egyszerűen csak színházként emlegetik: Theater vagy Komödienhaus)¹⁵ és a Mária Terézia látogatására épített speciális bábszínházat is. Előbbi 1768-ban nyitja meg kapuit Haydn *Lo speciale* (A patikus) című vígoperájával, utóbbi nyitóelőadása pedig 1773-ban Haydn *Philemon és Baucis* című báboperája volt.¹⁶

¹¹ MALINA, *L’isola...*, 35.

¹² Dávid Ferenc művészettörténész véleménye szerint Fényes Miklós tudatosan törekedett egyfajta rokokó szigeteszmény megvalósítására. Uo., 10.

¹³ A nyári rezidencia a nyári szórakozás és szórakoztatás lehetőségeit kínálja az ott időző vendégeknek – ebbe a vadászaton túl minden más egyéb program és játék is beletartozik.

¹⁴ MALINA, *L’isola...*, 35.

¹⁵ Uo., 38.

¹⁶ Uo., 39.

A kötet szerkesztése

Ha a kötet szerkezetét vizsgáljuk, kiderül, hogy a bő háromszáz oldalon négy nagy, római számmal jelölt rész osztozik: *A háttér, Az előadó-művészetek Eszterházán és az Operajátszás Eszterházán*, illetve a *Táblázatok és adatok* címűek. A könyv elején az *Előszó* és három további, bevezetésként értelmezhető fejezet található (*Köszönetnyilvánítás, Szóhasználat és evidenciák és Időrendi áttekintés*). Meg kell jegyeznünk, hogy ezek, csakúgy, mint a kötet végén található IV. rész (*Táblázatok és adatok*) fejezetei, némi zavart keltenek az olvasóban: egyfelől következetlennek tűnik esetükben a számozás hiánya vagy éppen megléte, másfelől a *Függelék* megnevezés találóbbnak és helyénvalóbbnak tűnne az adatok és a táblázatok, továbbá a bibliográfia és a névmutató megjelenítésére. Ugyancsak szerkesztési kérdés, hogy, bár a mű nagyszabású kutatómunka alapján feltárt eredmények összegzése, kettős műfajúságából adódóan problematikus lehet a hivatkozások szerepe és általában véve az adatok szövegbeni reprezentációja. A kötetben nem szerepelnek sem lábjegyzetek, sem hivatkozások, ám ennek köszönhetően a főszöveg adatokkal sűrűn terhelt, az adatok markáns jelenléte pedig zavaróan hathat az olvasás során: sok esetben elveszünk az *Időrendi áttekintés*,¹⁷ vagyis a háttér megrajzolásának különböző egységeiben, az évszámok és nevek bonyolult rendszerében. Vagy említhetnénk *Az operajátszás Eszterházán* egyes fejezeteit is, amelyek olvasása során részletekbe menően, teljeskörűen megismerhetjük az operaházi működés minden szegmensét (kezdve a technikai adottságokkal, a színpadtechnikával, a díszlettervezéssel keresztül egészen a személyi állomány

¹⁷ Az *Időrendi áttekintés* után *A háttér* fejezet egyfelől sok átfedést tartalmaz, másfelől kissé bonyolult követni a történelmi tabló egyes elemeit.

bemutatásáig). A szöveg ismeretterjesztő jellegét előtérbe állítva a szövegalakításból nem hiányolhatjuk a hivatkozásokat, jóllehet ennek következtében éppen a kutatások alapját képező forrásokról nem kaphatunk információkat, melyek ebben a mélységben azonban már érdekelnék az olvasót.

A kötet alapvető célkitűzése az eszterházi operajátszás bemutatása, így érthető, hogy a munka két tartópillére a negyven oldalnyi II., vagyis az előadóművészeteket tematizáló és a százötven oldalt meghaladó III., az operajátszást középpontba állító rész. A szerzői szándék a kötet szerkesztésében reprezentálódik is, ám tudomásul kell venni, hogy a témák kizárólag egy jól felépített kultúrtörténeti kontextusban válhatnak érthetővé, illetve nyerik el igazán jelentőségüket, vagyis ebben a keretben az Esterházy grófi család története, az eszterházi és a kismartoni grófi birtokok, a bécsi kulturális élet bemutatása szükségszerű elemei a történelmi tablónak. Az I. rész, amely kissé általánosítóan *A háttér* címet viseli és a kötet egyharmadát teszi ki a maga közel száz oldalával, valóban nélkülözhetetlen a kontextusteremtésben.¹⁸

Érdeemes újból visszatérnünk a kötet kettős küldetésére: amennyiben ismeretterjesztő munkaként vesszük kézbe a Malina-könyvet, kissé nehézkesnek tűnik átjutni az egyes fejezeteken, sok esetben az adatok, tények halmazán, ám ha a megközelítési módszerekre kérdezzük rá, akkor a kultúrtörténeti áttekintés ismeretterjesztő jellegét érezhetjük elnagyoltnak. Ebben a keretben különösen nehéz az arányok megtalálása: mindez érinti a témakezelést és a szövegalakítást is. A kötet két különálló témát dolgoz fel: a narráció egyik szála a művészetkedvelő és -pártoló Esterházy családhoz kapcsolódik, vagyis ebbe a kastély- és kertépítés, a könyvtár, a műtárgyak jelentősége, az évi mulatságok rendszere stb. tartozik bele. Ennek a közép-

¹⁸ A kötet 25. oldalától a 116. oldalig tart *A háttér* fejezet.

pontjában „Fényes” Miklós áll, aki vigasságai révén is Európa-szerte ismert szereplője a 18. századnak. A másik történetyszál az operajátszásé, valamint az operaház(ak) bemutatásáé. A két szál a kötet egészében párhuzamosan fut egymás mellett, és nem sikerült igazán az a szerzői-szerkesztési bravúr, hogy kultúrtörténeti háttérbe ágyazottan jussunk releváns információkhoz az operajátszásra, az operaház működésére, illetve Haydn szerepére vonatkozóan. A kettősség a témakezelésen túl a szövegalkotásban is tetten érhető: a koherens, elbeszélő, leíró szöveget időről-időre hol táblázatokba foglalt adatok, hol három-hat oldalnyi biográfiák szakítják meg. Jóllehet ezek az egyes fejezeteken belül különböző tipográfiák beemeléseivel elkülönülnek a főszövegtől,¹⁹ de a szövegbázis struktúrájának megbontása éppen, hogy nem könnyíti, hanem nehezíti az olvasói megértést, mert ezek a részek túlságosan alapos és hosszas kitérőket jelentenek. (A kötetben több fejezetben találkozhatunk ezzel a szerkesztési móddal, de kimondottan Az előadóművészetek Eszterházában című fejezetben feltűnő e szövegtípus gyakorisága.)

A kötet nívója

A magyar vonatkozású Haydn-kutatás²⁰ fontosabb állomásairól az *Előszó*ban informálódhat az olvasó. A két legfontosabb alapmű az 1960-ban német nyelven megjelent, Bartha Dénes és Somfai László jegyezte *Haydn als Opernkapellmeister* című könyv, amely a

¹⁹ A kötetben megjelennek rövidebb portrék egymás után, mint például az *Arcképek Eszterházáról* című fejezetben, így a 253. oldalról a 267. oldalig, továbbá három-négyoldalas, külön szerkesztett hosszabb biográfiák, mint például Nunziato Porta biográfiája (221–223).

²⁰ A témában a folyóiratokban megjelent tanulmányok e tekintetben nem tematizálódnak.

zeneszerző operakarmesteri működésével foglalkozik, illetve Horányi Mátyás *Eszterházi vigasságok* címmel 1959-ben kiadott, gazdagon illusztrált, olvasmányosan megírt könyve, amely Kismarton és Eszterháza színházi életébe kalauzolja el az érdeklődőket, és nem korlátozódik csupán az operajátszás bemutatására. Mindazonáltal szem előtt kell tartanunk, hogy az említett szerzők kutatásaik idején a forrásanyag csak a Magyarországra került részéhez férhettek hozzá, az azóta eltelt időben azonban – ahogyan az *Előszó*ban is olvashatjuk –, különösen az ezredfordulót követően a témával foglalkozók újabb források birtokába juthattak, többek között a fraknói (Forchtenstein, Burgenland) Esterházy-levéltár kutathatóságának, és az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető Esterházy-oklevélanyag katalógizálásának köszönhetően.²¹ A Malina-kötet jelentőségét ebben a kontextusban értjük meg igazán, hiszen az újabban (az elmúlt hatvan évben!) feltárt adatok, ismeretek új értelmezési lehetőségeket is megnyithatnak, a már meglévő kontextust bővíthetik, illetve más aspektusú megközelítési módokat is lehetővé tehetnek. Így a szerzői intenciókat figyelembe véve az *Előszó* után kíváncsivá tett olvasó „közkeletű tévedések helyreigazításait” reméli megtalálni a könyv későbbi fejezeteiben.²² Mint már említettük, a kötet kizárólag az Esterházy „Fényes” Miklós időszakára eső és a Haydn irányította operaélet bemutatását tűzi ki célul, és ugyan más előadóművészetek egyes műfajaiba is betekintést nyújt a második részben, az *Előszó* után joggal várhatjuk a harmadik, egyben a leghosszabb résztől (*Operajátszás Eszterházában*) az új források alapján felfedezhető összefüggéseket. Jóllehet a rendkívüli alaposággal megírt egyes fejezetek, mint például A „hardver”: *technikai adottságok, színpadtechnika és díszlettervezők, színpadtechnikusok, statiszták, gyermekek, balett*

²¹ MALINA, *L'isola...*, 8.

²² Uo., 9.

vagy *Az operai „nagyüzem”* számtalan adatot sorakoztatnak fel,²³ de kimondottan a korábbi szakkönyvekhez képest megjelenő újdonságokról nem szerezhetünk tudomást, tudniillik ezek nem hangsúlyozódnak, jelöletlenek maradnak a szövegben. Ugyanígy az *Előszó*ban beharangozott „helyreigazításokat” is nélkülöznünk kell az olvasás során.

E hiány igazán a kötet elolvastával ütközik ki, hiszen a szerző apró részletekre kiterjedő figyelme, valamint a kötet pazar adatbázisa a tudományos megközelítésmód meghatározó jelenlétét sugallja az olvasónak, így ehhez mérten a tudományos áttörések közlését, a kutatás során felfedezett új források jelentőségének és szerepének feltüntetését, új összefüggések publikálását és esetleges kutatói reflexiók valamilyen mértékű megjelenését joggal várna el a témában egyre inkább elmélyülő befogadó. Mindazonáltal az új források birtokában a szerző számára az is lehetővé vált, hogy egyfajta összegző gesztussal utaljon vissza az eddig a szakirodalomban másként – esetlegesen tévesen – megjelenő adatokra, tényekre, vagyis valamilyen dialógust alakítson ki a korábbi tanulmányokkal, szakkönyvekkel. Hogy Malina János könyve háttérében komoly kutatómunka áll, az megkérdőjelezhetetlen, és a könyv laikus olvasójának számára is látványossá válik: így, ennek alapján azt mondhatjuk, hogy még izgalmasabbá tehetnék volna a szöveget a forrásértelmezések fo-

²³ A legizgalmasabb fejezetek az *Operajátzás Eszterházában* című részben található, ám például *A „hardver”: technikai adottságok, színpadtechnika és díszlettervezők, színpadtechnikusok, kiségitők* fejezetben kissé elveszünk a rendkívül sok adatban, évszámokban, névben (193–223).

lyamatáról, vagyis az új források felkutatásának fontosabb vagy meghatározó pillanatairól való beszámolók, a kutatói reflexiók megosztása – a tudományos és az ismeretterjesztő megközelítési szempontoknak is eleget téve.

Összegzés

Malina kötete, mint már utaltunk rá, tekintélyes munka: egy operaház viszonylag szűk időszakának (1768–1790) működése áll vizsgálódása középpontjában, vagyis két évtized operajátzási gyakorlatának összegzésére vállalkozik a szerző – mindemellett, illetve e kapcsán azonban számos irányba kitekint az egyes fejezetekben.²⁴ Továbbá a kötet valóban hiánypótló mű: noha valószínűleg ezután sem lesz Joseph Haydn operaszervező szerepe a kötetben tárgyalt mélységekben a közbeszéd részévé, fontos tudatosítanunk és hangsúlyoznunk – és a könyv megjelenése ezt teszi – az *Utóhang: az eszterházi operajátzás jövője* című fejezetben is taglalt felismerést, nevezetesen, hogy az Esterházy „Fényes” Miklós megálmodta operaházzal és a színpadra vitt operákkal az európai operajátzás különleges szigete volt – hacsak húsz évre is – az egykori eszterházi „tündérbirodalom”.²⁵

²⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy a műfaji átfedések, bizonytalanságok okán éppen a háromszáz oldalas terjedelem vet fel kérdéseket, egy rövidebbre húzott, szoros témavezetés irányelve mentén szerkesztett mű jobban megfelelné a mű ismeretterjesztő funkciójának.

²⁵ MALINA, *L'isola...*, 330.